

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διδακτορική διατριβή με θέμα: «Σύγκλιση – Απόκλιση. Έρευνα & Συνεισφορά στην τοπική κεραμική της Περιφέρειας Αρμενών-Ρεθύμνου και στην Κεραμική Παραγωγή της Κρήτης κατά τον 14^ο και 13^ο π. Χ. αιώνα», ειπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Στόχος της είναι η έρευνα σχετικά με την τοπική κεραμική της επαρχίας Ρεθύμνου, την ακριβή προέλευσή της και τη σχέση της με τα άλλα εργαστήρια της Κρήτης. Η συνεισφορά θεωρείται σημαντική, διότι μέχρι σήμερα οι περισσότεροι μελετητές έχουν εστιάσει την προσοχή τους στην παραγωγή των εργαστηρίων των μεγάλων κέντρων με αποτέλεσμα να μένουν στο περιθώριο τα περιφερειακά εργαστήρια.

Τα βασικά ερωτήματα τα οποία τίθενται στην συγκεκριμένη μελέτη είναι τα εξής:

Μπορεί αυτή η τοπική ομάδα να χαρακτηριστεί ως κεραμικό εργαστήριο;

Ποιες επιδράσεις παρατηρούνται σε αυτή την τοπική ομάδα όσον αφορά στο σχηματολόγιο και τη διακόσμηση;

Ποια θα μπορούσε να είναι η χρήση αυτών των αγγείων;

Ποια είναι η διάδοση των προϊόντων της τοπικής ομάδας και ποια η επιρροή του στην κεραμική παραγωγή της εποχής;

Μετά την παρακμή των ανακτορικών κεραμικών εργαστηρίων της Κνωσού στην ΥΜ ΙΙΙ Α2 φάση η μινωική παραγωγή ενσωματώνεται όλο και περισσότερο στη „μυκηναϊκή κοινή“ ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσονται τοπικές παραλλαγές. Προς το τέλος της ΥΜ ΙΙΙ Α2 και κατά την ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο επισημαίνονται σε διάφορες κρητικές επαρχίες τοπικοί ρυθμοί στην κεραμική, οι οποίοι επιτρέπουν να διακριθούν τοπικά εργαστήρια, όπως αυτά των Χανίων, της Κνωσού, του Παλαικάστρου και αυτό στην περιοχή της Μεσαράς. Στα εργαστήρια αυτά, οι ιδιαιτερότητες επικεντρώνονται στη διαφορετική σύσταση και μορφή του πηλού, στα σχήματα και στα διακοσμητικά θέματα. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, η ΥΜ ΙΙΙ Α2 - ΙΙΙ Β κεραμική χαρακτηρίζεται από μια κοινή ρυθμολογική έκφραση, που απλώνεται σε όλες τις περιοχές της Κρήτης.

Από τη μελέτη του κεραμικού υλικού της επαρχίας Ρεθύμνου διαπιστώθηκε η ύπαρξη μιας ομάδας αγγείων που παρουσιάζουν έντονη συγγένεια μεταξύ τους με διακριτά, τοπικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, αυτά αφορούν στη σύσταση του πηλού, στα σχήματα και στη διακόσμηση. Τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψαν μετά την εξέταση τόσο του υλικού του νεκροταφείου των Αρμενών, αλλά και της κεραμικής από τα νεκροταφεία του Μασταμπά, του Αποδούλου, του Μαρουλά και της Πηγής. Η δραστηριότητα της τοπικής κεραμικής ομάδας ξεκινά με λίγα προϊόντα κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α1 και συνεχίζεται ως στην ΥΜ ΙΙΙ Β. Ωστόσο, η πλειονότητα των προϊόντων κατατάσσεται στυλιστικά στην ΥΜ ΙΙΙ Α2 περίοδο. Υποθέτουμε ότι το χρονικό

διάστημα κατασκευής αυτών των αγγείων περιορίζεται σε δύο έως τρεις γενιές. Ως προς τη χρονολόγησή της βασιζόμαστε στα κεραμικά συνευρήματα που υπήρχαν στους τάφους, καθώς και στο σύστημα τεχνοτροπικής ανάλυσης τόσο του Furumark όσο και της Mountjoy, όσον αφορά στα μυκηναϊκά στοιχεία της τοπικής ομάδας.

Ένα σύνολο 50 αγγείων από διαφορετικά ΥΜ ΙΙΙ νεκροταφεία της επαρχίας Ρεθύμνου αναλύθηκε με τη μέθοδο της νετρονικής ενεργοποίησης στο εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος». Οι σκοποί αυτής της έρευνας ήταν καταρχήν η προσπάθεια καθορισμού των χημικών συστάσεων της κεραμικής και ο εντοπισμός της τοπικής ομάδας. Τα δεδομένα της χημικής ανάλυσης, που πραγματοποιήθηκε από τους Δρ. Β. Κυλίογλου και Δρ. Anno Hein, ομαδοποιήθηκαν με στατιστικές μεθόδους και το αποτέλεσμα έδειξε την ύπαρξη ενός ομοιογενούς συνόλου, το οποίο περιλαμβάνει κυρίως αγγεία από την νεκρόπολη των Αρμένων. Έτσι, οι υποψίες που δίνει η στυλιστική ανάλυση της τοπικής ομάδας επιβεβαιώνονται και από τη χημική.

Από τεχνικής άποψης η ποιότητα κατασκευής των υπό μελέτη αγγείων είναι καλή και όλα τα κεραμικά δείγματα είναι κατασκευασμένα σε τροχό. Παρατηρείται ότι υπάρχει μια ιδιαίτερη προτίμηση στα κλειστά σχήματα αγγείων, κυρίως μεσαίου μεγέθους. Το σχηματολόγιο δεν παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία, καθώς οι κεραμείς αυτοσχεδιάζουν και αναπαράγουν ένα κλειστό σχήμα σε πέντε παραλλαγές, παρεμφερείς μεταξύ τους. Το συγκεκριμένο σχήμα βασίζεται στο γνωστό σχήμα του μυκηναϊκού αλαβάστρου, ενώ δανείζεται στοιχεία και από άλλα σχήματα. Σχετικά με τους τύπους των αγγείων, μπορεί να αναφερθεί ότι τα αγγεία δεν αντιγράφονται 1:1 από τα μυκηναϊκά πρότυπα, αλλά είναι ελαφρώς τροποποιημένα, εις των οποίων προκύπτει ένα σχήμα που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε μινωικό ούτε μυκηναϊκό. Ειδικότερα, οι χαρακτηριστικοί τύποι αγγείων της τοπικής παραγωγής είναι το τρίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, το δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, το τρίωτο αλαβαστροειδές καθώς και ο αμφορίσκος. Απ' αυτά, επικρατέστερο είναι το κυλινδρικό αλάβαστρο, ενώ ακολουθούν κατά σειρά συχνότητας ο αμφορίσκος και το αλαβαστροειδές. Όλα τα προαναφερθέντα σχήματα του τοπικής ομάδας παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Εκτός από αυτά τα σχήματα, υπάρχουν και άλλα όπως είναι ο τρίωτος πιθαμφορίσκος, το άωτο σφαιρικό αλάβαστρο, ο ψευδόστομος αμφορέας και η πρόχους, αρκετά δημοφιλή αυτή την εποχή στην Κρήτη, τα οποία παρουσιάζουν ομοιότητες με την παραγωγή άλλων εργαστηρίων.

Ως προς την διακόσμηση των αγγείων μπορεί να αναφερθεί ότι τα συνηθέστερα διακοσμητικά θέματα, τα οποία εικονίζονται σ' αυτή την τοπική ομάδα είναι οι κυματοειδείς ταινίες, οι τεθλασμένες γραμμές, η ενωμένη πορφύρα, τα ομόκεντρα ημικύκλια σε διαφορετικές παραλλαγές, τα μινωικά άνθη σε διάφορες παραλλαγές η σχηματοποιημένη αχιβάδα σε αλυσίδα, τα ρομβοειδή καθώς και τα επάλληλα γραμμίδια. Αξίζει, επιπλέον, να αναφερθούν κάποια τοπικά στοιχεία, που εντοπίζονται στα

διακοσμητικά θέματα όπως οι ομαδοποιημένες κυματοειδείς ταινίες, οι πολλαπλοί μίσχοι σε καμπύλη παραλλαγή, ο διχτυωτός κισσός και το διχτυωτό βραχώδες τοπίο. Εκτός από τα θέματα αυτά υπάρχουν κάποια άλλα, που υιοθετήθηκαν από το ρεπερτόριο άλλων τοπικών εργαστηρίων. Γενικά το διακοσμητικό θεματολόγιο του τοπικής ομάδας είναι γραμμικό χωρίς μεγάλη ποικιλία. Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία, σχετικά με τα διακοσμητικά θέματα της τοπικής αυτής ομάδας, παρατηρείται ότι απ' αυτά μόνο μια μικρή μειοψηφία ανήκει στο μυκηναϊκό ρεπερτόριο, ενώ η πλειοψηφία είναι κυρίως μινωικής καταγωγής, ορισμένα δε αποτελούν τοπικές παραλλαγές. Όσον αφορά στο διακοσμητικό θεματολόγιο, παρατηρείται κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α2 και ΙΙΙ Β περίοδο μεγαλύτερη αφαιρετικότητα στην απόδοση των κοσμημάτων.

Από τα ανωτέρω, συμπεραίνεται ότι τα υπό μελέτη αγγεία, σύμφωνα με τυπολογικά και τεχνολογικά κριτήρια και σε συνδυασμό με τις αναλύσεις του πηλού, αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο που ανήκει στο ίδιο κεραμικό εργαστήριο. Τόσο η συγκριτική αρχαιολογική, όσο και αρχαιομετρική μελέτη της κεραμικής των Αρμένων -Ρεθύμνου σε σχέση με τα άλλα σύγχρονα κρητικά εργαστήρια, βοήθησε να επιβεβαιωθεί το συμπέρασμα αυτό. Τα αγγεία του τοπικής αυτής ομάδας εντοπίζονται κυρίως στο νεκροταφείο των Αρμένων. Με το γεγονός αυτό συμπεραίνεται ότι το κέντρο βιοτεχνικής παραγωγής αυτής της ομάδας θα πρέπει να τοποθετηθεί στην περιοχή των Αρμένων ή σε ένα γειτονικό μέρος. Για τον ακριβή εντοπισμό του κέντρου της βιοτεχνικής παραγωγής είναι απαραίτητη η συμβολή της πετρογραφικής ανάλυσης. Αναμφισβήτητα, η δημιουργία περισσότερων οικιστικών κέντρων προώθησε την ανάπτυξη τοπικών εργαστηρίων σε διάφορες κρητικές επαρχίες και δικαιολογεί την ύπαρξη ενός τοπικού εργαστηρίου στην περιοχή του Ρεθύμνου για την κάλυψη τουλάχιστον μέρους των αναγκών των κατοίκων της περιοχής.

Η χρονολόγηση της τοπικής κεραμικής των Αρμένων-Ρεθύμνου συμπεραίνεται ότι στηρίζεται κυρίως σε τεχνολογικά κριτήρια και ότι, σε περιπτώσεις που είναι δυνατή η διάκριση ταφών, μέσα στους τάφους, τα αγγεία της ΥΜ ΙΙΙ Α2 φάσης απαντούσαν ως κτερίσματα των παλαιότερων ταφών, και ως κτερίσματα των νεότερων ταφών θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα αγγεία της ΥΜ ΙΙΙ Β περιόδου. Αξιοσημείωτο είναι ότι το κυλινδρικό αλάβαστρο και ο αμφορίσκος εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα και στις δύο φάσεις, δηλ. στην ΥΜ ΙΙΙ Α2 και ΙΙΙ Β. Το τρίωτο αλαβαστροειδές υπερτερεί σε σχέση με τους υπόλοιπους τύπους στην ΥΜ ΙΙΙ Α2, συνεχίζεται ωστόσο με λίγα παραδείγματα έως την ΥΜ ΙΙΙ Β.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, μετά την καταστροφή του ανακτόρου της Κνωσού στην ΥΜ ΙΙΙ Α2 φάση αναπτύχθηκαν περισσότερα κέντρα με μεγάλη ή μικρή εμβέλεια, όπως στα Χανιά, στον Κομμό, στην Αγία Τριάδα, στο Παλαιάστρο και στην Κνωσό, τα οποία, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα, έλεγχαν τα περιχώρα τους. Τα τοπικά εργαστήρια της Κυδωνίας των Χανίων, της Κνωσού, των Γουβών και του Παλαιάστρου κατέχουν κυρίαρχη θέση ανάμεσα στα

κηρηνικά κεραμικά εργαστήρια, καθώς τα προϊόντα τους δεν εξυπηρετούσαν μόνο τις τοπικές ανάγκες, αλλά εξάγονταν και σε άλλα σημεία του νησιού, καθώς και έξω απ' αυτό. Παράλληλα, διαφαίνεται ότι οι υπόλοιπες κεραμικές ομάδες όπως του Καλοχωραφίτη, της Μεσσαράς, των Αρμένων λειτουργούσαν ως περιφερειακά κεραμικά εργαστήρια.

Πολυάριθμες ενδείξεις, οι οποίες παραπέμπουν σε τεχνοτροπικές ομοιότητες της τοπικής κεραμικής ομάδας των Αρμένων-Ρεθύμνου με τις υπόλοιπες περιοχές της Κρήτης, καταδεικνύουν την ανταλλαγή γόνιμων επαφών. Η σύγκριση της τοπικής κεραμικής με το κεραμική ομάδα της Κνωσού φανερώνει στενή συγγένεια, η οποία διαφαίνεται κυρίως στο κοινό διακοσμητικό ρεπερτόριο. Πολυάριθμες ομοιότητες επιτρέπουν οι συγκρίσεις με το τοπικό εργαστήριο των Χανίων, οι οποίες αφορούν στα σχήματα και στα μοτίβα. Σχετικά λίγες συνάψεις φαίνεται να υπάρχουν μεταξύ των Αρμένων και των μακρινών εργαστηρίων του Παλαικάστρου και της περιοχής του Μόχλου. Ιδιαίτερες επαφές με το πιθανό εργαστήριο των Αρχανών είναι δύσκολο να εντοπισθούν λόγω της γεινιάσης των Αρχανών με την Κνωσό και της συγγένειας των κεραμικών προϊόντων τους. Οι επαφές της τοπικής ομάδας με τις υπόλοιπες, όπως της Επισκοπής του Καλοχωραφίτη, και ίσως της Βιάννου είναι ελάχιστες.

Στοιχεία επικοινωνίας του τοπικής ομάδας με την Ηπειρωτική Ελλάδα πιστοποιήθηκαν τόσο ως προς το σχήμα του κυλινδρικού αλαβάστρου όσο και σε κάποια διακοσμητικά θέματα. Η συγκριτική μελέτη έδειξε, ότι τα σχήματα και τα διακοσμητικά θέματα που υιοθετούνται από την μυκηναϊκή κεραμική δεν αντιγράφονται πιστά, αλλά αφομοιώνονται δημιουργικά. Η χρήση της βάσης και του στελέχους της κύλικας ως πώμα σε κάποια αγγεία του τοπικού εργαστηρίου αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο της επίδρασης της μυκηναϊκής παράδοσης στο τοπική κεραμική, το οποίο συναντάται στην Πελοπόννησο και κυρίως στις περιοχές της Ηλείας, Αχαΐας και Αργολίδος κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α2 – ΙΙΙ Β περίοδο. Αυτήν την περίοδο εντοπίζεται ισχυρή διείσδυση μυκηναϊκών στοιχείων στο μινωικό ρεπερτόριο. Το λιμάνι των Χανίων, απέναντι από την Πελοπόννησο, φαίνεται να αποτελεί τη πύλη επικοινωνίας μεταξύ Κρήτης και Ηπειρωτικής Ελλάδας. Κρίνοντας από την κεραμική, κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α και ΥΜ ΙΙΙ Β περίοδο διαπιστώνεται σύζευξη μινωικών και μυκηναϊκών στοιχείων, με σαφή υπεροχή των πρώτων.

Μέσα στην περιρρέουσα αυτή ατμόσφαιρα η κεραμική ομάδα των Αρμένων-Ρεθύμνου έχει επαρχιακό χαρακτήρα με τοπική εμβέλεια. Από τη μέχρι σήμερα μελέτη του υλικού διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει διακίνηση των προϊόντων της τοπικής ομάδας προς τις άλλες περιοχές της Κρήτης. Το περιορισμένο ρεπερτόριο των σχημάτων καταδεικνύει ότι πρόκειται για μια κεραμική με μικρή ζήτηση, που εξυπηρετούσε συγκεκριμένες ανάγκες, οι οποίες σχετίζονταν με τις ταφικές πρακτικές της κοινωνίας των Αρμένων. Το γεγονός, όμως, ότι η ανασκαφική έρευνα του οικισμού είναι ακόμη στην αρχή, και επομένως δεν είναι γνωστό το σύνολο της κεραμικής, δεν αποκλείει τη χρήση των

αγγείων αυτών για την κάλυψη καθημερινών αναγκών. Η χημική ανάλυση οργανικών υπολειμμάτων σε θραύσματα αγγείων της τοπικής ομάδας από τη νεκρόπολη των Αρμένων έδειξε ότι ένας αμφορίσκος περιείχε ελαιόλαδο ή φυτικό έλαιο και ένα δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο περιείχε ελαιόλαδο και όσπρια, πιθανότατα φακές. Εκτός από τις χημικές αναλύσεις, τα λειτουργικά χαρακτηριστικά κλειστών αγγείων μεσαίου μεγέθους με χαμηλό, ευρύ λαιμό με επίπεδο και έξω νεύον χείλος και περιστασιακή χρήση πώματος επιτρέπουν την υπόθεση της χρήσης για αποθήκευση στερεών προϊόντων όπως όσπρια, ή ημιστερεών, όπως αρωματικές αλοιφές, για χρήση σε ταφικές πρακτικές.

Αρωγός για τον προσδιορισμό της χρήσης των αγγείων είναι ίσως η σύγκριση με τη χρήση παρόμοιων σχημάτων στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Μυκηναϊκά αγγεία από ταφικά σύνολα, τα οποία εμφανίζονται ως ακριβή παράλληλα των κυλινδρικών αλαβάστρων της τοπικής ομάδας των Αρμένων – Ρεθύμνου, χρησίμευαν πιθανόν ως αγγεία αποθήκευσης. Σύμφωνα με άλλες απόψεις χρησίμευαν πιθανότατα για αποθήκευση αλοιφών ή στερεών ουσιών.

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να σημειωθεί, ότι η συνεισφορά της έρευνας της τοπικής και περιφερειακής κεραμικής παραγωγής δεν συμβάλλει μόνο στην διευκρίνιση των ερωτημάτων τεχνικών κατασκευής, αλλά πέρα απ' αυτό χρησιμεύει στην καλύτερη κατανόηση της οικονομικής ιστορίας της Μινωικής Κρήτης. Επιπλέον, η ποικιλία της κεραμικής της ΥΜ ΙΙΙ Α2- ΙΙΙ Β περιόδου, δίνει τη δυνατότητα να κατανοηθούν οι σχέσεις των περιοχών αλλά ταυτόχρονα και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που φαίνεται να παρουσιάζει κάθε γεωγραφική ενότητα όσον αφορά στην κεραμική παραγωγή. Με την ολοκλήρωση της ανασταφικής έρευνας του οικισμού θα υπάρξει η δυνατότητα μελέτης συνολικά της κεραμικής της νεκρόπολης των Αρμένων.